

Marija Kmet:

Iz Bosne.

I.

Morje je blestelo v čisti modrini, zvezdice so poskakovale po njem, da je bilo videti, kakor bi izviral živorebrni studenčki hip za hipom iz široke planjave, se v hipu pogrezali in spet v hipu poživali. Bele skalnate gore so odsevale v morju, živele so z njim v enem objetju in v eni in isti tajni misli, ki ji človeški razum ne more do dna, v misli neskončnega stvarstva in bajne lepote. Šumeli so valovi ob ladji, ki jih je sprejemala in zapuščala, da so še v dolgem potu zrla za njo, kakor bi hoteli spet do nje. — A ladja jih je zapuščala in spet sprejemala nove, vedno nove, več in več novih... Človeku je bilo, kakor bi sedel sredi neskončne dobrote: nobene misli, nobenih želja, sam mir in sveta lepota. Slepec je sedel in igral na harmoniko. Lepo je igral, ni bilo onih hreščočih glasov vaških gostiln. Spajale so se melodije v tisto velikansko tajnost skalovja in morja, hotele, živele so z njimi. Samo slepci igrajo tako; tudi iz harmonike izvabijo umetniške in mehke glasove. Vse je živelo, kipelo in ob obali so se tuptatam pokazali cvetoči oleandri, polni žarečega ognja in rožnatih sanj... Tako smo se vozili dalje in dalje, vsi veseli in prevzeti lepote, miru in zatega solnca.

„Kam gospodična?“ se je naenkrat odzval glas pred menoj. Pogledam in vidim človeka srednje velikosti, ki sem ga bila opazila že prej. Precej slabo je bil oblečen, obraz mu je bil trpeč in razoran in nobenega življenja ni bilo ne v obrazu in ne v glasu. Zaprt kup aktov se mi je zazdel, zapečaten paragraf, porumenel papir. „Potujem,“ sem odgovorila in spet zrla preko morja. Ni mi bilo do razgovora. On pa ga je menda prav zaželel. Prišel je spet: „Oprostite, domačinko sem videl v vas in sem vas nagovoril. Sicer pa se vam predstavim,“ in mi je segel v roko: „Doktor Pečar, sodnik v Sarajevu.“ Poklonil se je in spet sedel meni nasproti. Začudeno sem pogledala. Da je to doktor, sem si mislila, in jaz sem ga imela največ za kakega slugo. Menda je uganil moje misli, pa je povzel: „Menda se čudite, da sem to, kar sem se predstavil. Vidite, tam smo vsi taki.“

„Kje? V Sarajevu?“ ga vprašam.

„Da — tam, in v Bosni sploh — Kam pa potujete?“ mi je dejal in me pogledal.

„V Bosno.“

„Tako, da ostanete tam?“

„Ne, da si jo ogledam,“ sem odgovorila.

„Čudno, navadno ne hodijo naši tja.“

Radovedna sem bila, kaj in kako misli, pa sem ga vprašala, če bi mi kaj povedal o Bosni, da bom natančneje poučena o ondotnem življenju in o ljudeh.

„Rad, rad vam povem,“ je povzel. „Že štirideset let sem tam, še pred okupacijo sem bil ondi. Takrat je bilo mnogo, mnogo slabše kot je zdaj, četudi sedaj ni vse v redu kot pri nas v Avstriji.“

„Saj je Bosna tudi v Avstriji,“ sem mu začudena dejala.

219 „Da, seveda. Pa mi, kar nas je od „naših,“ veste, vedno pravimo onim deželam „v Avstriji“, menda že zato, ker nas domačini iz Bosne imenujejo Švabe, pa se čutimo malo tuje.“

„No in kako je bilo pred okupacijo ondi?“

„Takrat smo bili mi „Švabi“ veliki reveži. Nismo dobili ne stanovanja, ne hrane, nikjer ni bilo niti uradnih prostorov. V neki bajti je bila sodnija. Pa te bajte niso našim podobne. Iz blata, slame in kolov so, obstoječe iz dveh sob, v eni je živina, v drugi družina, ponekod pa družina in živina v enem prostoru.“

„Narava smo vsi,“ sem mu dejala smeje.

„Haha, narava seveda. In tisti ljudje so še zelo naravni, da veste. V tistih letih smo stradali v pravem pomenu besede. Ni bilo drugega nego janci, črna kava in perutnina. Za nekaj dni bi bilo vse to, ali vedno to ne gre, posebno ljudem naše hrane navajenim. In uradne stvari so bile vse zastale, delali smo do dveh, treh po noči, pa še nismo izdelali vsega. Nikjer kulture, nikjer omike. Vse divje in zapuščeno; niti luči ni bilo v pisarnah. Moja žena je stala pozno v noči pri meni in mi svetila s svečo, da sem mogel delati. V začetku sem hotel pobegniti, pa sem si delal korajžo in sem ostal. V Sarajevu, v mestu je bilo malo boljše, pa tudi ondi se je poznala prava turška kultura. Oni Srbi in Hrvati, Bosanci, seljaki so bili reveži. Delali so Turku dan in noč, on pa se je šopiril v svoji hiši kakor pred časi pri nas graščaki. Še sedaj imajo Turki po toliko in toliko duš, da jim delajo na polju.“

„Tudi sedaj?“ sem se začudila.

„Da, tudi sedaj. In če pridem včasih v kako vas, pridejo seljaki k meni, pa me povprašujejo: „A kada, gospodine, očemo biti zbilja slobodni? Kada očemo raditi i za nas i našu djecu?“ Nekaterim je res še zelo hudo, ker jih Turki naskrivoma še zelo izrabljajo. In

tako mora ubogi seljak delati Turku, poleg tega pa še plačevati davek Švabom. Hudo je to res.“

„Pa kakšni so ti seljaki?“

„Dobri in neumni ljudje. Snaga ni njihova prijateljica in delo tudi ne. Da imajo le kumare, čebulo, janca in črno kavo — dovolj jim je.“

„In zemlja, ki jo obdelujejo, ni rodovitna?“

„Seveda bi bila, če bi jo kdo obdeloval. Ali Bosanec jo ne gnoji in pusti, da raste samo, kakor pač more — ko več ne rodi, pa jo pusti za pašnik par let in potem jo spet enkrat razorje, a gnoja ji ne privošči. Ne ljubi se mu.“

„Morda ima prav — kakšna pa je sploh dežela?“

„Bosanske pokrajine so lepe, videli boste, a tako zapuščene in otožne. Sije solnce na travnike, na polja in gozdove, a ti travniki nimajo bujne trave, ta polja niso bogata in morju podobna, in gozdovi niso veselega zelenja polni. Mrkla, tiha žalost in otožnost sta prevzeli vso zemljo, vso mlado zemljo, ki še ni rodila, ki še ni trpela in imela onih globokih ran. Počiva zemlja, počivajo ljudje.“ Pogledal je po morju in se zamislil. Slepcec je bil prenehal igrati, solnce je sijalo gorkeje in gorkeje, morje je blestelo bolj in bolj. Pomaknila sem stol bolj v senco in spet vprašala:

„Oprostite, ali je zemlja sploh bogata?“

Ozrl se je in odgovoril prijazno: „O da, bogata je, ali izrabiti je ne zna nihče. Ima premogokope in polno vrelcev, kisle, žveplene in sploh zdravilne vode. Ali po nekaterih krajih kar vse leži in voda teče po travniku, kakor pri nas navadni studenci in potoki.“

„Moj bog — milijoni leže v tej vodi!“

„Seveda. Pa vidite, domači ne znajo tega, naših pa ni, posebno Slovencev ne. Vidite, pa pridejo Nemci iz rajha in si polnijo žepe s slovanskim denarjem, in jedo sad slovanske zemlje in kar je še hujše, potujčujejo slovanski rod.“

„Čudno res, pri nas ni nikdar govora o Bosni,“ sem povzela. „Bosna je vsem tako tuja, pa je vendar primeroma blizu naših krajev, in jezik je soroden našemu, a tako tuje nam je vse; pa hodijo v Ameriko, — a kaj, blizu je Amerika, — kar izprehajajo se nekateri od nas v Ameriko.“ —

„Kaj ne,“ je pričel spet dr. Pečar, „a Bosna, Bosna, kako daljna, tuja jim je ta! — Morda tiči vzrok v melanholiji zemlje, krajev in ljudi.“

Umolknila sva oba. Dr. Pečar je odšel s krova, za nekaj časa, nakar se je vrnil s kovčegom. Začudena sem ga vprašala:

„Že odhajate?“

„Da, gospodična, pri prvi postaji izstopim in se peljem z drugim parnikom v drugo smer. Tudi jaz zdaj malo potujem, a moja žena in otroci so doma na Kranjskem. Jeseni pa se vrnemo vsi spet v Sarajevo. Žal mi je, da ne morem z vami v Bosno, razkazal bi vam kaj!“

Med tem smo se približali mestu ob obrežju, kjer je doktor izstopil. Še nekaj časa sem videla njegovo sključeno postavo in ²¹⁴trudno hojo. Obrnil se je in mi pomahal s klobukom, potem pa smo spet odpluli. Večerilo se je že in morje je postalo čisto svilnato. Nič vode ni bilo videti v njem, kakor bujno barvna svila je ležalo morje v večerni zarji; tudi šumelo je, kakor šumi svila. Nalahno je blestela mesečina, dolga srebrna pot se je raztezala po morju. Luči so svetlikale na obrežju, kačasti prameni so se motovili. In ko je bila že noč, je postalo vse tako tiho, da je človek nehote zadržaval sapo.

II.

Čez nekaj dni sem bila na bosanskih tleh, v glavnem mestu, v Sarajevu. Lepo mesto je to, obdano od gričevja na treh straneh, na četrti pa se razteza velika sarajevska ravan, slična ljubljanskemu polju, le da ni tako rodovitna in tudi ne tako obdelana. Moderno mesto je Sarajevo, zavito v neko brezkončno melanholijo. Po gričih se širijo turška poslopja, v vznožju, v ravnini pa stojijo moderne hiše in palače. Zelo lepo je izpeljana reka Miljačka čez sredino mesta, ki pada v majhnih kataraktih proti jugu, ob obeh straneh obzidana. Na gričih je polno trdnjav, vojaške posadke, ki ščitijo mesto tako varno, da govorijo, da je Sarajevo nezavzetno mesto. Trgovci v Sarajevu so večina Judje, španski in nemški. Skoro vedno ena in ista imena se vidijo nad trgovinami, različnih Levijev in Löwijev ni ne konca ne kraja. Ti dobro tržijo in se bogate vidno od dne do dne. Mošej ali džamij je blizu sto. Visoko kipe proti nebu vitki minareti, kakor bi hoteli priklicati solnca in večne luči doli med ljudstvo. Turška bivališča, kar je še pristnih iz prejšnje dobe, so stara in trhla, in bala sem se, da se ne podere vse skupaj, ko sem stopala po vegastih lesenih stopnicah v turško stanovanje. A oni, ki stanujejo tam, so se mi smejali in se čudili. Turki imajo zelo čisto. Niti najmanjšega praška ni na stopnicah in

na mehkih preprogah, snežnobeke zavese vise ob oknih in posode so čiste in se svetijo kakor kristal. Seveda tudi vsa družina pazi na snago; vsak se sezuje, preden vstopi v sobo, in si umije noge večkrat na dan in zato je mogoče ohraniti toliko čistočo. Turške žene so večinoma velike reve, blede so in upadle. Manjka jim zraka, zakaj večina je vedno zaprtih za zavešenimi in prepreženimi okni, in če hodijo zunaj, so zagrnjene, da jim ne vidiš v obraz. Kakor strahovi stopajo po ulicah mimo človeka, čisto tiho, le pritajen šepet ali smeh se začuje izza temnih halj. In poleg tega še ona zategla, monotona molitev hodže z minareta, ki še pozno v noč kliče Alaha in preroka na pomoč in budi muslimane k molitvi. Kar je Švabov spodaj sredi mesta, pa žive v kavarnah in gostilnah kakor pri nas, tudi promenado imajo, ki je živahna in bujna. Zelo veliko Slovencev je v Sarajevu in bila sem največ z njimi. Hodili smo po mestu, v oni stari turški del, kjer imajo Turki svoje prodajalne in delaynice. Slikovite so te prodajalne in kakor melodije spremljajo udarči kladiva na bakrene posode, ki jih izdelujejo vse te lepe, žive barve. Mirni so Turki in dostojanstveni. Nikdar ne ponujajo nikomur. Če je komu kaj predrago, ne bo Turek silil, temveč mirno skomizgne z rameni, se obrne ter nadaljuje svoje delo. Oblečeni so vedno čisto in nekateri jako dragoceno in z veliko spoštljivostjo pozdravljajo svoje hodže. Seveda jih je tudi veliko, ki so se otesli Mohamedovih nauk in so razmislili vso lepo igro, pa se zelo dajejo s pobožnimi častilci Mohameda. Hodže prerokujejo takim nesrečo in pogubo in hodijo od nevernika do nevernika jih buditi in opominjati. —

Najboljše, kar imajo Turki, so kafane. Večinoma so najlepše izven mesta, ob gričih Sarajeva, sredi zelenega vrta, večina na kakem opuščnem turškem pokopališču. Te izgledajo kakor čreda ovac. Vse belo je po travi, sami spomeniki, ki stoje zapuščeni in pozabljeni sredi življenja. A človeku ni tesno pri srcu ob teh grobeh, ni ga strah in ni mu čudno, prav navadno in še zelo lepo je na takih „vrtovih“, brezskrbno se ljudje smejejo in govorijo kakor drugod v gostilnah. Tudi mi smo zahajali večer za večerom v take kavarne na turških pokopališčih, in je zadišala ona aromatična črna kava, ki je tako izborna . . . In vse tiste posodice, lične in mikavne, da bi se človek igral z njimi. V teh turških kavarnah se odpirajo duše vseh onih, ki so v Bosni vsled kruha, a so ji vedno tuji in si žele nazaj v domovino. Res je imel prav oni doktor, ki mi je pravil na ladji, kako zapuščene se čutijo naši ljudje v Bosni. Vedno

so govorili v „naših krajih“, naših navadah in pa kdaj in kako se se nekoč povrnejo spet v domovino. Otožno so zrlí proti mestu in govorili melanholično, da se mi je zazdelo, da niso nikdar veseli in živahni. Čudno jim je, privaditi se pač ne morejo bosanskemu življenju, ki je popolnoma drugačno kot pri nas. Tudi na zunaj so drugačni. Oblačijo se bolj površno, od leta do leta opuščajo vse ono salonstvo, ki je pri nas v navadi. Nekako bolj naravno je vse v Bosni, in ker smo pri nas že tako zelo prepojeni z vsem parfumom kulture in smo takorekoč že sama esenca človeka, zato nam je Bosna še bolj tuja. Visoki gospodje in odlične gospe opravljajo tam dela, ki bi jih pri nas nikdar ne; hodijo oblečeni, kakor bi pri nas ne bili tudi doma ne, in vse to vpliva na novodošleca tako tuje. Če pa je kdo že leta in leta tam, se polagoma privadi takemu življenju na zunaj, zanemari se in otopi za vse. V notranjosti pa ga nekaj grize in trga, vleče ga nazaj v domovino, in zato je taka razdvojenost v vseh, da izgledajo, kakor bi bili pregnanci iz Sibirije. Imajo pač svoja društva, svoje veselice, a tujino čutijo menda bolj kot bi bili v Ameriki. Hodili smo na izlete v okolico Sarajeva, ki je tako lepa in divje romantična, a obenem tako žalostna in otožna. Morda vpije vse tisto prestano gorje turških tlačanov in robov, vklenjenih Slovanov in sužnjev po osveti in boljši bodočnosti. Vsa zemlja, vsi ljudje so prepojeni s krvjo gorja in bridkosti, in kakor da bi bilo celo ozračje prepojeno z žalostjo. In če pride veseli Dolenjec ali Gorenjec v Bošno, kako mu je pri duši? In vendar bi bilo treba več naših ljudi tjakaj. Vedna potujčevanja, prej od strani Turkov, zdaj od strani Madžarov in Nemcev, ne more prinesiti ničesar zdravega in krepkega. Bosanci, domačini, Srbi in Hrvati, so zelo vdani našemu cesarju. A ko je prišel pred nekaj leti v Sarajevo in so pridrevili domačini od vseh krajev, da bi ga videli in mu prirejali ovacije, je brž posegla deželna vlada vmes, da ni bilo nikogar, razen Nemcev na ulicah. Bali so se seveda one „revolucije“, ki jo duhajo tudi pri nas vedno nekje v ozračju. —

215 Bosna je lepa in vredna, da si jo človek ogleda. Ko sem odhajala, so prišli na kolodvor znanci „Švabi“ in s solzami v očeh zrlí za odhajajočim vlakom, zato ker je odhajal v domovino. In spet so si mislili, kdaj pa pridemo mi na vrsto . . .

